

Ο Βεροιώτης λόγιος και δάσκαλος Δημήτριος (1687 - μέσα 18ου αι.) και η σχέση του με τα Ιεροσόλυμα και τις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες

Του
Αθανασίου Γ. Βουδούρη
Προέδρου Δ.Σ. Ε.Μ.Ι.Τ.Η.

Σκοπός του παρόντος σημειώματος είναι η συμβολή στην έρευνα της πνευματικής δραστηριότητας των κατοίκων της Βέροιας στα τέλη του 17ου και τις αρχές του 18ου αιώνα, περίοδος η οποία χαρακτηρίζεται από έλλειψη, σε μεγάλο βαθμό, γραπτών πηγών και πληροφοριών (αν εξαιρέσουμε, φυσικά, τα αμετάφραστα, στο σύνολό τους, μέχρι στιγμής κείμενα των κωδίκων του τουρκικού ιεροδικείου της πόλης και τις σχετικά φτωχές επιγραφικές και αρχαιολογικές πληροφορίες) οι οποίες αφορούν πρόσωπα και γεγονότα που σχετίζονται με την εκπαίδευση και τη μόρφωση των κατοίκων της περιοχής, καθώς και για τη δράση τους (εμπορική, εκπαιδευτική κ.λ.π.) σε περιοχές εκτός του ελλαδικού χώρου¹.

Από τα πρώτα χρόνια της Οθωμανοκρατίας, ο υπόδουλος ελληνισμός, προκειμένου να αποφύγει την άμεση δεσποτική εξουσία του κατακτητή, άρχισε σταδιακά να εγκαταλείπει, έως ένα βαθμό, περιοχές στις οποίες οι Τούρκοι είχαν αποκτήσει μεγαλύτερη δύναμη και επιρροή, αναζητώντας «καταφύγιο» σε ελεύθερους ή σε περισσότερο προνομιούχους τόπους της Βαλκανικής και της Ευρώπης².

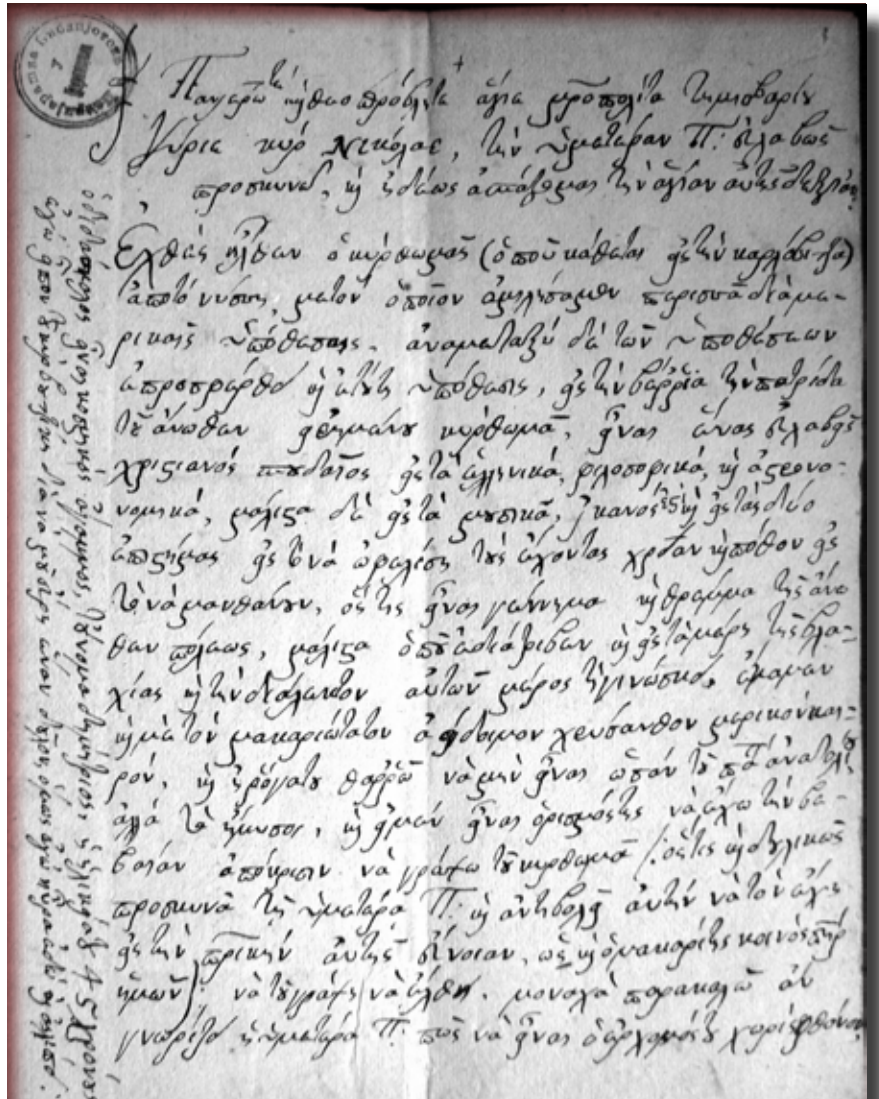
Ο Μητροπολίτης Τιμσαβάρου Νικόλαος Δημητρίεβιτς

Κατά τον 17ο αιώνα, σε πολλές πόλεις των Βαλκανίων, οι ελληνικές κοινότητες είχαν ήδη αναπτυχθεί σημαντικά, σε αρκετούς τομείς του κοινωνικού, πνευματικού και εκκλησιαστικού βίου. Ιδιαίτερα σημαντική, υπήρξε η ανάπτυξη του ελληνισμού στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες, κυρίως με την έντονη παρουσία και δράση των Φαναριωτών στην περιοχή.

Μελετώντας μέρος του Αρχείου του Μουσείου του Σερβικού Πατριαρχείου Βελιγραδίου (στο εξής: Α.Μ.Σ.Π.Β.), είχα την τύχη να ασχοληθώ με ορισμένες ανέκδοτες επιστολές, οι οποίες γράφτηκαν από Έλληνες του Βελιγραδίου μεταξύ των ετών 1729 - 1732 και απευθύνονται προς τον μητροπολίτη Τιμσαβάρου (Temeswar), σημερινής Τιμισοάρας της επαρχίας Βανάτου της Ρουμανίας, Νικόλαο Δημητρίεβιτς ή Δημητρίεφσκυ³, από τις οποίες αντλούμε αξιόλογες πληροφορίες για τη ζωή των Ελλήνων της περιοχής κατά την εξεταζόμενη περίοδο.

Για το πρόσωπο και τη δράση του μητροπολίτη Τιμσαβάρου Νικόλαου, έχουν δυστυχώς διασωθεί, τόσο στην ελληνική όσο και στην ξένη βιβλιογραφία (κυρίως σέρβικη⁴ και ρουμάνικη⁵), ελάχιστα στοιχεία. Ο Νικόλαος γεννήθηκε πιθανότατα στην Ερζεγοβίνη και έγινε μοναχός και ιερέας στο πατριαρχείο Πεκίου. Το 1724 ή 1726, χειροτονήθηκε επίσκοπος Βρσατς (Vrsac) ή Καρανσέμπες (Caransebes) από τον μητροπολίτη Καρλοβικίου Μωυσή Πέτροβιτς⁶. Λίγο αργότερα, το 1728, μετατέθηκε στον επισκοπικό θρόνο του Τιμσαβάρου, όπου παρέμεινε μέχρι και τον θάνατό του, κατά το έτος 1744.

Με βάση τα δεδομένα που προκύπτουν από τις προαναφερθείσες, άγνωστες

Η πρώτη σελίδα της επιστολής του Αρχιμ. Γερμανού

μέχρι σήμερα, επιστολές, θεωρούμε ότι ο μητροπολίτης Νικόλαος, γεννήθηκε από γονείς ελληνικής καταγωγής, οι οποίοι πιθανότατα είχαν μεταναστεύσει, την εποχή εκείνη, στην Ερζεγοβίνη⁷.

Η πέμπτη και τελευταία, χρονολογικά, ελληνόγλωσση επιστολή του υπ' αριθμ. 566 φακέλου του Α.Μ.Σ.Π.Β., προς τον μητροπολίτη Τιμσαβάρου Νικόλαο, η οποία γράφτηκε στο Βελιγράδι στις 12 Ιουλίου του 1732, από τον αρχιμανδρίτη Γερμανό, υπουργό - έξαρχο του Παναγίου Τάφου στο πατριαρχείο Πεκίου, παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον και για την τοπική ιστορία της Βέροιας, καθώς μέσα από αυτή αντλούμε σημαντικές πληροφορίες για δύο πρόσωπα της εποχής, καταγόμενα από τη Βέροια: τον έμπορο κυρ - Θωμά, ο οποίος

κατοικούσε και εργαζόταν στην Καρλόβιτσα (Karlovic) της Σερβίας και τον Βεροιώτη λόγιο και δάσκαλο Δημήτριο.

Με την επιστολή αυτή, ο αρχιμ. Γερμανός μετέφερε, μεταξύ άλλων, προς τον μητροπολίτη Νικόλαο αίτημα του Βεροιώτη εμπόρου κυρ - Θωμά⁸, παρακαλώντας τον να διορίσει ως δάσκαλο, σε κάποιο από τα σχολεία της περιφέρειάς του, τον λόγο, επίσης Βεροιώτη, Δημήτριο. Ο Δημήτριος γεννήθηκε στη Βέροια το 1687, όπου και έμαθε τα πρώτα του γράμματα. Συνέχισε τις σπουδές του στη Βλαχία, μαθαίνοντας παράλληλα και μέρος της γλώσσας της περιοχής και στη συνέχεια στα Ιεροσόλυμα, σπουδάζοντας ελληνικά, φιλοσοφικά, αστρονομία και μουσική. Ένας από τους «δασκάλους» του Δημητρίου υπήρξε και ο πατριάρχης Ιεροσολύμων

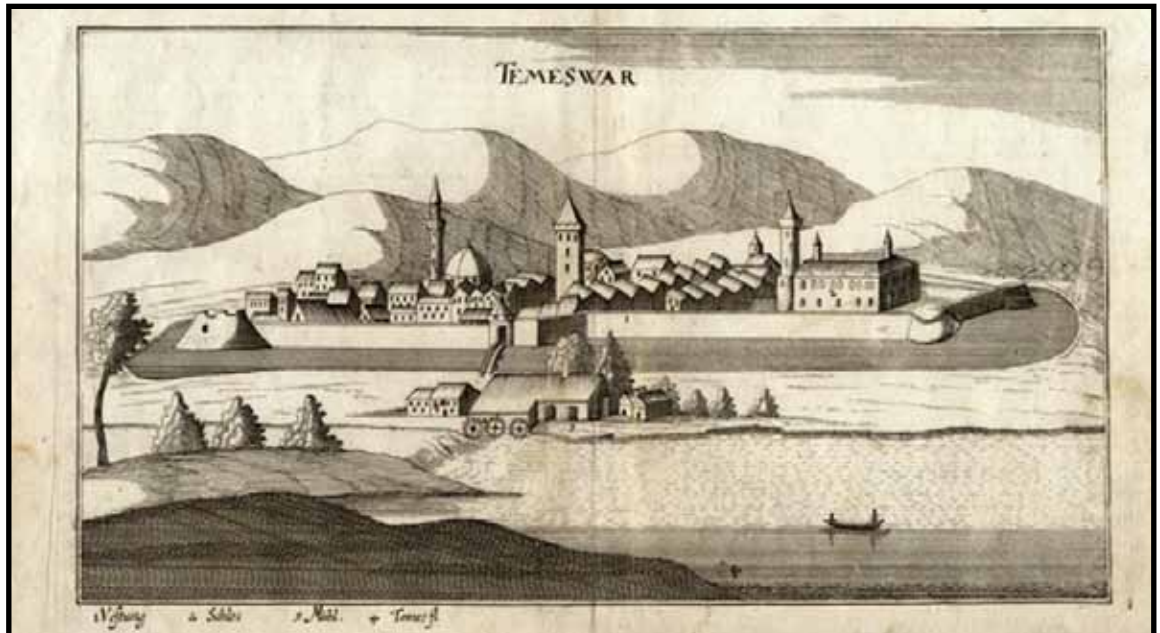
Χρυσάνθος (1707 – 1731)⁹, πλάι στον οποίο, μάλιστα, εργάστηκε για ορισμένο χρονικό διάστημα ως δάσκαλος και μουσικός.

Ο αρχιμ. Γερμανός, στο πρώτο μέρος της επιστολής του αναφέρει τα εξής σχετικά: «...εις τήν βέρβρια τήν πατρίδα του άνωθεν ειρημένου κύρ θωμά, είναι ένας εύλαβής χριστιανός σπουδαίος εις τά ελληνικά, φιλοσοφικά, και άστρονομικά, μάλιστα δέ εις τά μουσικά, ικανός έστι και εις τας δύο επιστήμας εις τό νά ώφελιση τους έχοντας χρείαν και πόθον εις τό νά μανθάνουν, ός τις είναι γέννημα και θρέμμα τής άνωθεν πόλεως, μάλιστα όπου έδιάτριβων και εις τά μέρη τής βλαχίας και τήν διάλεκτον αυτών μέρος τί γινώσκει, έκαμεν και με τον μακαριώτατον άοίδιμον χρυσάνθον μερικόν καιρόν, και ή ρόγα του θαρρώ νά μήν είναι ώσαν του παπά άνατολιου, αλλά τό ήμυσοι, και ει μέν είναι όρισμός της νά έχω τήν βεβαίαν άπόκρισιν νά γράψω του κυρ θωμά /: ός τις και δουλικώς προσκυνά τή ύμετέρα Πι:[ανιερώτητι] και άντιβολεί αυτήν νά τόν έχη εις τήν πατρικήν αυτης ευνοιαν, ως και ό μακαριτης κοινός πατήρ ήμών¹⁰: νά του γράψη νά έλθη, μονάχα παρακαλώ άν γνωρίζει ή ύμετέρα Πι:[ανιερώτις] πώς νά είναι ό έρχομός του χωρίς φθόνον...». Επίσης, από σημείωση η οποία είναι γραμμένη στο περιθώριο της επιστολής, πληροφορούμαστε ότι ο δάσκαλος Δημήτριος ήταν άγαμος, κοσμικός, σαράντα πέντε (45) ετών: «ό διδάσκαλος είναι κοσμικός άγαμος, τούνομα δημήτριος, ή ηλικία του 45 χρόνους».

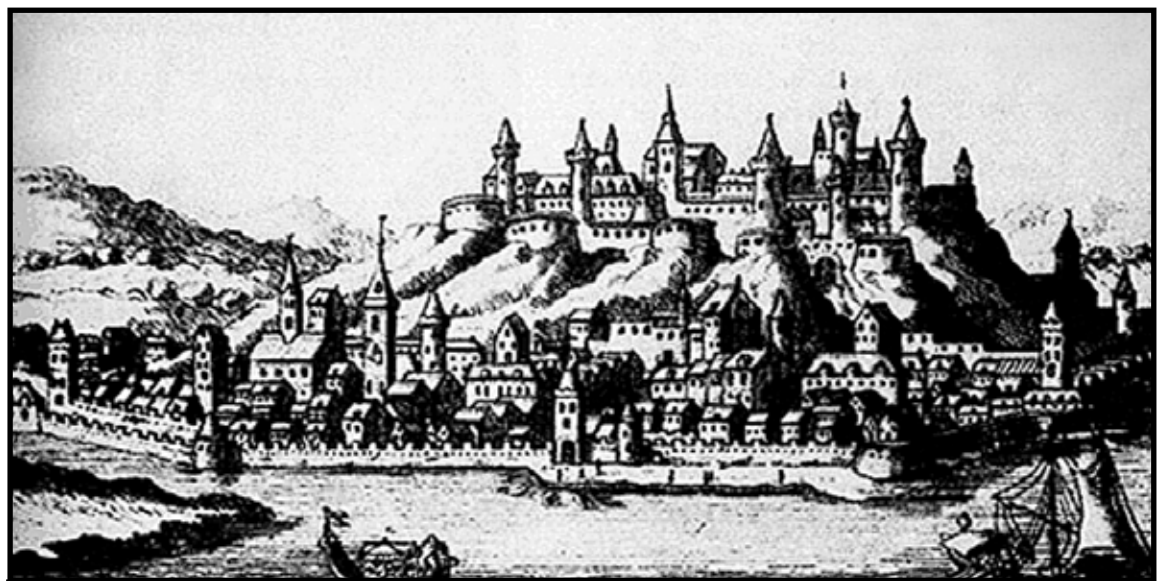
Δεν αποκλείεται ο λόγιος δάσκαλος Δημήτριος να σχετίζεται με την αρχοντική οικογένεια της Βέροιας των «Μπικέλλα ή Βικέλα», μέλη της οποίας κατείχαν αξιόλογες θέσεις στο πνευματικό στερέωμα της πόλης, από τον 17ο, τουλάχιστον, αιώνα¹¹. Αν η υπόθεση αυτή ευσταθεί, τότε μπορούμε να μιλάμε, πλέον, για ένα από τα παλαιότερα γνωστά μέλη της οικογένειας. Οι λόγοι που μας οδηγούν στην παραπάνω υπόθεση είναι κυρίως οι εξής: α) Το όνομα Δημήτριος, όπως έχει ήδη αποδείξει ο Γεώργιος Χ. Χιονίδης, υπήρξε ένα από τα βασικότερα «κληρονομικά» ονόματα της οικογένειας (μαζί με το όνομα Εμμανουήλ – Μανώλης κ.λ.π.), σχεδόν διαχρονικά, το οποίο μεταβιβαζόταν από τον πατέρα στον πρωτότοκο, κατά βάση, γιο, β) το γεγονός ότι ο λόγιος δάσκαλος Δημήτριος διέτριψε για ορισμένο χρονικό διάστημα στα Ιεροσόλυμα, όπως συμβαίνει και με αρκετά ακόμη από τα μεταγενέστερα γνωστά πρόσωπα της οικογένειας και γ) το ιδιαίτερα υψηλό, για τα δεδομένα της εποχής, μορφωτικό του επίπεδο, καθώς και η ενασχόλησή του με τη μουσική, στοιχεία που επίσης χαρακτηρίζουν πολλά από τα μεταγενέστερα μέλη της οικογένειας¹².

Η ταύτισή του με το πρώτο γνωστό, σύμφωνα με τον Γ. Χιονίδη, μέλος της οικογένειας, δηλαδή τον Δημήτριο (ή και Μητάκο;) Μπικέλλα ή Μπεκέλλα του Εμμανουήλ, Μανουήλ ή Μανόλη, θεωρούμε ότι μάλλον είναι επισφαλής, δεδομένου ότι ο δάσκαλος Δημήτριος μέχρι και το τεσσαρακοστό πέμπτο, τουλάχιστον, έτος της ηλικίας του παρέμενε άγαμος (πιθανότατα και μέχρι το τέλος της ζωής του), σε αντίθεση με τον Δημήτριο (ή και Μητάκο;), ο οποίος γνωρίζουμε από επιγραφή εικόνας του αγίου Δημητρίου Βεροίας¹³ ότι ήταν πατέρας του «Χατζή Μανόλη Μπικέλλα»¹⁴. Περισσότερο πιθανό φαίνεται οι δύο «Δημήτριοι», αν φυσικά ισχύει η υπόθεση ότι ο λόγιος δάσκαλος συνδέεται με την οικογένεια, να ήταν ξαδέλφια και έλαβαν, προφανώς ως πρωτότοκοι, το βαπτιστικό τους όνομα από τον παππού τους, η γέννηση του οποίου θα πρέπει να αναχθεί στις αρχές του 17ου ή στα τέλη του 16ου αιώνα.

Αυτό που τελικά, όμως, ίσως έχει αμεγαλύτερη σημασία, είναι το γεγονός ότι και κατά την περίοδο του 17ου και 18ου αιώνα, συναντούμε στη Βέροια αξιόλογους ανθρώπους των γραμμάτων, των τεχνών και των επιστημών.

Γκραβούρα του Τιμισβαρίου – Temeswar (17ος αι.)

Γκραβούρα του Βελιγραδίου (16ος αι.)

1. Το παρόν άρθρο αποτελεί μέρος εισήγησής μου με θέμα: «Επιστολές Ελλήνων του Βελιγραδίου προς τον μητροπολίτη Τιμισβαρίου (Τιμισοάρας) Νικόλαο στο πρώτο μισό του 18ου αιώνα» που ανακοινώθηκε στο Διεθνές Επιστημονικό Συμπόσιο με τίτλο: «Χριστιανική Μακεδονία Θεσσαλονίκη – Βελιγράδι – Κετίγνη», (17 – 19 Οκτωβρίου 2008), στο Μπίλλειο Μέγαρο – Κέντρο Ιστορίας Δήμου Θεσσαλονίκης, στο πλαίσιο των «43ων Δημητρίων». Ευχαριστώ τους φίλους Θωμά Παπαστεργίου, Αλέξανδρο Στογιάννοβιτς, π. Σεβαστιανό Χόργκος και π. Ιρηγόριο Μάζα, για τη βοήθεια στη συγκέντρωση και μετάφραση του υλικού της μελέτης.
2. Βλ. Στράτου Ηλιαδέλη, Μακεδόνες απόδημοι στη Μεσευρώπη (1650 – 1950) – Η συμβολή τους στην οικονομία και στον πολιτισμό, Θεσσαλονίκη 2005.
3. Αρχείο Μουσείου Σερβικού Πατριαρχείου Βελιγραδίου (Α.Μ.Σ.Π.Β.), Φάκελος 566: «Ντοκουμέντα του 18ου αι. και Σερβικά Ντοκουμέντα-Ντοκουμέντα για το Πατριαρχείο Πεκίου».
4. САВА – ЕΠΙΣΚΟΠ ШУМАДИЈСКИ, СРПСКИ ЈЕРАРСИ – ОД ДЕВЕТОГ ДО ДВАДЕСЕТОГ ВЕКА, 1996, σσ. 373 – 374 (όπου και επιπρόσθετη βιβλιογραφία).
5. Βλ. MIRCEA PACURARIU, ISTORIA BISERICII ROMANESTI DIN TRANSILVANIA, BANAT, CRISANA SI MARAMURES PINA IN 1918, CLUJ – NAROSA 1992, σσ. 238–239.
6. Στη ρουμάνικη βιβλιογραφία παρατηρείται διαφωνία των ερευνητών, τόσο για τον χρόνο, όσο και για τον τόπο για τον οποίο ο Νικόλαος χειροτονήθηκε αρχικά επίσκοπος. Τα ζη-

τήματα αυτά θα εξεταστούν αναλυτικότερα στον τόμο των πρακτικών του συνεδρίου.

7. Περισσότερα στοιχεία για τη ζωή και τη δράση του μητροπολίτη θα δημοσιευτούν στον τόμο των πρακτικών του συνεδρίου.

8. Δεν γνωρίζουμε σημαντικά στοιχεία για τον Βεροιώτη έμπορο κυρ – Θωμά, αν εξαιρέσουμε φυσικά το όνομα, το επάγγελμα και τον τόπο δράσης του (KARLOVIC). Εντούτοις, οι πληροφορίες της επιστολής αποτελούν άλλη μια μαρτυρία για την εμπορική δραστηριότητα Βεροιωτών σε εκτός του ελλαδικού χώρου περιοχές της Βαλκανικής, κατά την περίοδο της οθωμανοκρατίας.

9. Ιωάννη Δ. Ζηζιούλα, «Ιεροσολήμη – Επισκοπικός κατάλογος», Θ.Η.Ε. 6 (1965) 842.

10. Εννοεί τον πατριάρχη Ιεροσολύμων Χρυσάνθο, ο οποίος είχε αποβιώσει τον προηγούμενο χρόνο (1731).

11. Γεωργίου Χ. Χιονίδη, Η αρχοντική οικογένεια της Βέροιας των Μπικέλλα – Βικέλα, Βέροια 2006 (όπου και παλαιότερη βιβλιογραφία).

12. Για τη σχέση μελών της οικογένειας με τη μουσική βλ. Εμμανουήλ Γ. Ευνάδα, Η ψαλτική παράδοση στην μητρόπολη Βεροίας και Ναούσης κατά τον ΙΗ' αι. και ΙΘ' αι., Θεσσαλονίκη 2006, σσ. 104 – 107 (ανέκδοτη μεταπτυχιακή εργασία).

13. Θωμά Γαβριηλίδη, Προσκύνημα στα ιερά της θεοσώστου πόλεως Βεροίας, Βέροια 1996, σ. 177.

14. Χιονίδη, Η αρχοντική οικογένεια της Βέροιας, ό.π., σσ. 26–27.